

Terminologijos komisijos (1921–1926) vaidmuo lietuvių literatūros mokslo terminijos istorijoje

ASTA MITKEVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ESMINIAI ŽODŽIAI: Terminologijos komisija, literatūros mokslo terminai, eilėdaros terminai, stiliaus priemonių pavadinimai, terminų sinonimija

1 1921 m. kovo mėnesį Lietuvoje prie Švietimo ministerijos buvo įsteigta Terminologijos komisija – oficialiai pradėtas organizuotas terminologijos darbas (plačiau žr. Keinys 1967: 38–41; Auksoriūtė 2011). Straipsnyje apžvelgiama šios komisijos veikla literatūros mokslo terminijos srityje, dalis svarstytų terminų lyginama su XIX a. terminais ir su Kazio Bizausko literatūros teorijos vadovėlio (1922 m.) terminais.

Terminologijos komisija, kaip matyti iš jos protokolų, jau pirmais darbo metais – 1921 m. spalio mėnesį – prozininkui, literatūros istorikui ir kritikui Juozui Tumui-Vaižgantui pavedė sudaryti literatūros terminų komisijėlę (pakomisę). Į ją buvo pasiūlyta pakviesti rašytojus Liudą Girą ir Vincą Krėvę-Mickevičių (TKP Nr. 13). Komisijėlė jau kitame posėdyje pateikė komisijai pirmojo lietuviško literatūros teorijos vadovėlio autoriaus K. Bizausko sudarytą literatūros mokslo terminų sąrašą, kurį referavo J. Tumas-Vaižgantas. Šie terminai buvo svarstomi septyniuose posėdžiuose tų pačių metų spalį ir lapkritį. Būtina pažymėti, kad visuose šiuose posėdžiuose dalyvavo Jonas Jablonskis, o penkiuose – Kazimieras Būga. Šešiams posėdžiams pirmininkavo Antanas Smetona, sekretoriavo Antanas Vireliūnas. Posėdžiuose taip pat dalyvavo nuolatiniai Terminologijos komisijos nariai Pranas Mašiotas (6 posėdžiai), Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas (5), J. Tumas-Vaižgantas (3), Pranas Dovydaitis (3), Adomas Varnas (2) ir kviestinis „bendradarbis“ V. Krėvė-Mickevičius (3). Pats terminų teikėjas K. Bizauskas buvo tik vieno posėdžio dalyvis.

Deja, literatūros mokslo terminų, kitaip negu teisės, kelių, geografijos ir kt. terminų, nutarimų Terminologijos komisija atskiru sąrašu nepaskelbė. Apie literatūros terminų svarstymą Terminologijos komisijoje užsime-

na terminų sąrašo rengėjas K. Bizauskas *Literatūros teorijos* 1922 m. leidimo *Prakalboje*, rašytoje tų pačių metų birželį. Autorius teigia, kad buvo pateikęs literatūrologijos terminų Terminologijos komisijai, kuri „per visą eilę posėdžių juos svarstė, bet dar galutinai jų nenustatė“, tad vadovėlį jis leidžia „prisilaikydamas Terminologijos Komisijos pastabų“ BizL 3. Kita vertus, jo manymu, Terminologijos komisija dabar galės „išvysti, kaip jos svarstytieji terminai praktiškai pritaikomi ir kaip jie galės prigyti“ (ten pat). Už patarimus jis ypač dėkoja K. Būgai ir J. Jablonskiui. Paskutinio šio vadovėlio leidimo, kuris išėjo 1923 metais, pratarinėje K. Bizauskas užsimena, kad jame palikti tie patys terminai, nes Terminologijos komisija iki šiol dėl jų galutinai neapsisprendė. Vis dėlto Terminologijos komisijos protokoluose prieš kiekvieną svarstytą terminų sąrašą pažymima: „paterminiui buvo nutarta“, „svarstyti ir nustatyti šie literatūros terminai“, „nutarta vartoti“, „nutariama vartoti“, „sutiko, jog yra galima vartoti šie terminai ir pasakymai“ arba „tariama [,] kad gali būti vartojami tam tikroje vietoje šie terminai“ (TKP Nr. 14–21).

Reikia pasakyti, kad Terminologijos komisijos protokoluose užfiksuotas literatūros mokslo terminų eiliškumas daugmaž atitinka 1922 m. K. Bizausko *Literatūros teorijos* teminių suskirstymą ir vadovėlio medžiagos išdėstymą. Posėdžiuose svarstyti bendrieji literatūros mokslo terminai, pvz.: *idėja, kūrinys, literatūra, planas, tema, turinys, ūpas* ir kt., stiliaus priemonių pavadinimai, pvz.: *elipsė, figūra, metafora, nuolatinis epitetas, paklausimas, paralelizmas, sinekdocha, tropas* ir kt., eilėdaros terminai, pvz.: *aleksandrinės eilės, chorėjas, daktilis, eilutė, metrika, oktava, pėda, ritmas, terci-nas* ir kt., literatūros žanrų ir kitų klasifikacijos vienetų pavadinimai, pvz.: *apysaka, baladė, daina, herojinis epas, himnas, humoreska, istorinis romanas, novelė, odė, pasakėčia, pastoralė, poema, vaizdelis* ir kt., ypatybių pavadinimai, pvz.: *dailingumas* „meniškumas“, *proporcingumas, rimo vaizdingumas; skambumas, taisyklingumas, tikslumas, tipingumas* ir kt., veiksmų, vyksmų ir būsenų pavadinimai, pvz.: *aprašymas, dėstymas, minčių reiškimas, protavimas* „samprotavimas“, *vaizdavimas* ir kt. terminai. Protokoluose užfiksuota ne tik literatūros mokslo, bet ir bendrųjų mokslo terminų, pvz.: *apibrėžtis* ir *apibrėžimas* (!), *kriterijas, metodas, mokslo* //¹ *mokslinis veiklas, procesas, sistema, sprendimas, tezė* ir kt., retorikos terminų, pvz.: *gestas, mostas, oratorių veikalai (bylos), tikiybinė įsaka* „religinė iškalba“ ir kt.,

¹ Čia ir toliau įstrižieji brūkšniai straipsnio autorės.

Posėdžio protokolas, 16 Nr.
 Spalis 24 diena.
 Posėdyje dalyvavo: A. Šambrauskas, J. Jablonskis,
 Pr. Mašiotas, A. Smetona ir A. Vireliūnas.
 Svarstyta literatūros terminai ir niuansai vertė.
Vairas, vairdingas – едрусный
Kapota, kapotinė kalba – саранский язык.
Periodas.
Kilimas – происхождение
slėgimas, krėtimas – нажимание
jungiamasis, jungtinis periodas – соединительный
lyginamasis – сравнительный
lygtinis – уравновешенный
įsivertinis – записочный
Priešinis – противоположный
nuolatiniis – постоянный
jaudus, jaudingas – эмоциональный; dingimas –
 эмоциональность.
Pagrąžinamasis epizodas.
Nuolatiniis epizodas – постоянный эпизод.
Palyginimas – сравнение
Tapatatyklė – тождество
Prepaž –
Metafora.
Alegorija.
 Komisijai patvirtinti terminai „vairas“, nu. коопра-
 неция, ir nepatvirtintas. Jo aptarimas atliktas kitam
 posėdžiui.
 Komisijos Pirmininkas A. Smetona
 Nariai: J. Jablonskis
 Sekretorius A. Vireliūnas

atskirų meno sričių terminų, pvz.: *architektūra, lipdyba* ir kt. Pažymėtina, kad K. Bizauskas ir vėlesni tarpukario literatūros teorijos darbų autoriai laikėsi plačios literatūros sampratos (literatūros mokslo objektas yra ne vien grožiniai, bet ir dalykiniai tekstai, viešos kalbos), tad atitinkamai platesnės ir pačios literatūros mokslo terminijos ribos. Dauguma čia išvardytų terminų ir šiandien nesunkiai atpažįstami, didžioji jų dalis vartojama ir dabar.

Iš viso Terminologijos komisijos protokoluose (protokolo pavyzdį žr. 1 pav.) yra apie 450 terminų – ne tik daiktavardžių ir daiktavardinių junginių, bet ir būdvardžių, keli veiksmažodžiai, su kuriais gali būti sudaromi sudėtiniai literatūros mokslo terminai, pvz.: *dramatinis, -ė, draminis, -ė; eilėtas; jaudus, jaudingas* „emocionalus“; *poėtinis, poėtiškas, poėtingas; vaizdus, vaizdingas; sisteminis, sistemiškas, sistemingas; asmeninti, asmenėti, suasmeninti, suasmenėti* ir kt. Gali būti, kad anuomet jie taip pat laikyti terminais. Vienas kitas atskirai paimtas žodis dabar net nebūtų skiriamas prie terminijos, pvz.: *mišras, -a; vidujinis, išvidinis; nuoširdus* ir pan. Prie kai kurių terminų protokoluose pateikta rusų kalbos atitikmenų, taip pat vienur kitur užsimenama apie terminų vartoseną ar reikšmę, pvz.: „Literatūra turi reikšti tą pačią sąvoką, kas tuo žodžiu reiškiamą ir svetimose kalbose.“ „Sakomasis ir rašomasis veikalas, sakytinis ir rašytinis veikalas, destis kurios lyties reikalauja kalbos taisyklės.“ „Proporcingumas, arba lygderumas. Veikalas yra *proporcingas, lygderas*, kurio visos dalys išplėtos su saiku, vienodai, nei per daug, nei per mažai“ (TKP Nr. 14, pabraukta protokole).

Stabtelkime ties keliomis reikšminėmis terminų grupėmis, visų pirma prie eilėdaros terminų. Lietuvių eilėdaros terminijos (gana sistemiškos) pagrindai padėti dar XIX a. gale. V. Kudirka 1898 m. *Varpe* išspausdino *Tiesas eilėms rašyti*. Tai pirmoji lietuviška poetika. Terminologijos komisija svarstė gana nedaug eilėdaros terminų. Komisija užfiksavo tarptautinius terminus *rimas* (V. Kudirka vartojo *atsiliepiną* Vrp 1898 1 14), *cezūra* (V. Kudirkos *perkirtimas* Vrp 1898 1 14, *caesura* Vrp 1898 2 28), o greta V. Kudirkos ir kitų XIX a. autorių vartoto baltarusiškos kilmės *posmo* protokoluose dar užrašyta *sruoga*. Pastarasis, LKŽe duomenimis, yra J. Jablonskio siūlytas, tačiau taip ir nepaplitęs (K. Bizausko *Literatūros teorijoje* (1922) – *posmas* 91 ir *strofa* 91). V. Kudirka vartojo terminus *metriškos // toniškos // siliabiškos eilės* Vrp 1898 1 14, su beveik tokiais pat

rūšiniais mišrios kilmės dėmenimis sudaryti ir Terminologijos komisijos terminai *metriškas* // *toniškas* // *silabiškas eiliavimas*. Minėtame K. Bizausko vadovėlyje yra *metriška eilėdara* BizL 82, *silabiška eilėdara* BizL 81 ir sinonimai *toniška eilėdara* BizL 82 ir *garsinė eilėdara* BizL 82. Terminologijos komisija užfiksavo tris vienažodžius terminus tai pačiai „eilėdaros“ sąvokai įvardyti – *eilėdėtis*, *eilėdara* ir *versifikacija*, nors iš ankstesnių pavyzdžių matyti, kad sudėtiniai terminai turi dėmenį *eiliavimas*. K. Bizauskas daugiausia vartojo *eilėdarą* BizL 78, nors pavartota ir *versifikacija* BizL 78 (ankstesniame leidime – *eiliavimas* BizR 54 ir *versifikacija* BizR 52). *Eilėdėtis* neprigijo. Terminologijos komisijos protokoluose įrašyti sinonimai *logikos* // *loginis kirtis*, *baltosios* // *berimės eilės* (plg. V. Kudirkos *baltos / baltosios eilės* Vrp 1898 3 40), K. Bizausko vadovėlyje tik *logikos kirtis* BizL 79, *baltosios eilės* BizL 91. Taigi K. Bizauskas ne viską ėmė iš Terminologijos komisijos nutarimų, nors, reikia pažymėti, kad jis dalyvavo kaip tik tame posėdyje, kuriame buvo svarstomi eilėdaros terminai.

Naudinga palyginti ir stiliaus priemonių pavadinimus su atitinkamais Kazimiero Maciaus straipsnio apie liaudies dainas, 1900 m. paskelbto *Žinyčioje*, terminais. Tame straipsnyje dauguma stiliaus priemonių pavadinimų lietuvių kalba buvo pavartoti bene pirmą kartą. Reikia pasakyti, kad jame ir Terminologijos komisijos protokoluose dalis terminų sutampa, pvz.: *ironija*, *metonimija*, *tropas*, kiti yra fonetiniai ar morfologiniai variantai, pvz., K. Macius vartojo *antiteza* Žnč 1900 1 80, *figura* Žnč 1900 1 72, *giperbola* Žnč 1900 1 78, *sinekdocha* Žnč 1900 1 82, o Terminologijos komisijos protokoluose randame *antitezė*, *figūra*, *hiperbola*, *sinekdocha* ir kt. K. Macius elipsę vadino *išleidimu* Žnč 1900 1 82, Terminologijos komisija teikė sinonimus *elipsė* ir *išleidimas*, K. Macius vartojo *užtylėjimas* Žnč 1900 1 82 „nutylėjimo“ reikšme, o komisija – neprigijusį *nutrūkimas*. K. Maciaus straipsnyje randame terminą *atkartojimas* Žnč 1900 1 79, komisijos protokoluose užfiksuota *pakartojimas*, *atkartojimas*. K. Macius taip pat vartojo terminus *šaukimas* Žnč 1900 1 72, *laipsniavimas* Žnč 1900 1 82, *apostrofa* / *apostropa*, arba *atsigręžimas* Žnč 1900 1 43. Terminologijos komisija retoriniam sušukimui pavadinti užrašė *šūkis*, *sušukimas*, laipsniavimui – *kilimas?* (*gradacija*) (plg. lot. *gradatio* – laipsniškas kilimas), o apostrofai – *kreipimasis*, *apostrofa*. K. Bizauskas vėlgi akiai nesekė Terminologijos komisija: vartojo variantą *hiperbola* ir prie jo prirašė lietuvišką terminą *perdėjimas* BizL 68, pasirinko terminus *nutylėjimas* BizL 76, o

ne *nutrukimas*, *pakartojimas* BizL 71, *sušukimas* BizL 77, taip pat vartojo sinonimus *laipsniavimas* (*gradacija*) BizL 74 (plg. *sutvirtinimas* arba *laipsniavimas* (*gradacija*) BizR 49), *kreipimasis*, arba *apostrofa* BizL 70.

Iš aptartų terminų matyti, kad Terminologijos komisija nevengė terminų sinonimijos. Greta terminologijoje pateisinamos lietuviškų ir tarptautinių terminų sinonimijos, dėmesį patraukia nemotyvuota sinoniminių sudėtinių terminų gausa. Pavyzdžiui, *dailės* // *dailinis romanas* „grožinis romanas?“; *dailus* // *dailusis* // *dailingas pasakojimas*; *didaktinis* // *didaktiškas romanas* (yra ir *pamokomasis romanas*); *didysis* // *pirmasis* // *vyresnysis veikėjas* – *žepoū*; *jungiamasis* // *jungtinis periodas*; *mitų* // *mitinis epas*; *pasaka apie gyvulius* ir *gyvulių pasaka*; *prozos* // *proziškas* // *prozingas veikalas*; *romantinė* // *romantiška poema*; *šėimos* // *šeiminis romanas* ir kt. Protokoluose užfiksuota ir lietuviškos kilmės vienažodžių sinoniminių terminų, pvz.: *apsakymas* ir *apsakas*; *dienoraštis* ir *dienraštis* (dabar išskirta); *įkvapas* ir *įkvėpimas*; *pamokymas* ir *pomokis*; *išpažintis*, *pasisakymas* ir *pasipasakojimas*; [periodo] *slūgimas* ir *kritimas* ir kt. Ar tai reiškia, kad literatūros mokslo terminų vartotojams suteikiama galimybė rinktis? O gal pati komisija iki galo nesutarė dėl kai kurių svarstytų terminų? Greičiausiai tie terminai, kaip rašė K. Bizauskas minėtoje pratarinėje, yra iš svarstymų tarpsnio.

Tikslinga pažiūrėti, kurie iš išvardytų sinonimų pateko į K. Bizausko vadovėlį. Vienais atvejais pirmojo literatūros teorijos vadovėlio autorius pasirinko kurį nors vieną sinonimą (dažniausiai terminologiškesnį ir (ar) dabartiniu požiūriu taisyklingesnį), pvz.: *dailės romanas* BizL 163, *dailusis pasakojimas* BizL 101, *pamokomasis romanas* BizL 163, *gyvulių pasaka* BizL 141, *mitinis epas* BizL 139, *romantinė poema* BizL 145, [periodo] *slūgimas* BizL 34 ir kt. Kitais atvejais ir jo tekste yra sinonimų, bet nebūtinai sutampančių su visais Terminologijos komisijos teiktaisiais, pvz.: *prozos veikalas* BizL 32, *proziškas veikalas* BizL 95 ir dar *prozinis veikalas* BizL 48, *šėimos romanas* BizL 197, *šeiminis romanas* BizL 163 ir dar *šeimyninis romanas* BizL 163 ir kt., arba atitinkamos sąvokos įvardytos kitokiais terminais, pvz.: *herojus* BizL 181, *vyriausasai veikėjas* BizL 196, *vyriausias veikiamas asmuo* BizL 147; *sujungiamasis perijodas* BizL 35 ir kt. K. Bizausko pasirinkti terminai *apsakymas* BizL 164, *dienoraštis* BizL 102, *įkvėpimas* BizL 134, *išpažintis* BizL 106, *pamokymas* BizL 157 yra vartojami ir dabar.

IŠVADOS

1. 1921 m. Terminologijos komisija septyniuose posėdžiuose svarstė apie 450 K. Bizausko pateiktų literatūros mokslo ir jai artimų sričių, taip pat bendrųjų mokslo terminų (daugiausia daiktavardžius ir daiktavardinius junginius, taip pat būdvardžius, kelis veiksmažodžius). Visuose svarstymuose dalyvavo J. Jablonskis.

2. Lyginant Terminologijos komisijos terminus su V. Kudirkos (1898) ir K. Maciaus (1900) vartotais terminais, matyti tiek terminų kaita (*rimas* vietoj *atsiliepimas*, *šūkis* ir *sušukimas* vietoj *šaukimas*), tiek vartojimo tradicija (*posmas*, *išleidimas* „elipsė“). Terminologijos komisijos protokoluose yra ir vėliau neprigijusių terminų, pavyzdžiui, *eilėdėtis* „eilėdara“.

3. Protokoluose gausiai pateikta sinoniminių terminų. K. Bizauskas vienas atvejais pasirinko kurį nors vieną sinonimą, kitais atvejais jo vadovėlyje taip pat yra sinonimų (tų pačių ar kitokių) arba sąvoka įvardyta kitaip.

4. Nors Terminologijos komisijos svarstytų literatūros mokslo terminų sąrašas ir nebuvo atskirai paskelbtas spaudoje, vis dėlto galima teigti, kad literatūros mokslo terminų svarstymas Terminologijos komisijoje nenuėjo veltui. Didelė tų terminų dalis iš karto pateko į vartoseną per K. Bizausko 1922 m. literatūros teorijos vadovėlį, iš kurio buvo mokytasi ir kuriuo, greičiausiai, naudojosi vėlesni literatūros darbų autoriai. Tad Terminologijos komisijos vaidmuo literatūros mokslo terminijos istorijoje yra netiesioginis.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Auksoriūtė A. 2011: Terminologijos komisijos (1921–1926) veiklos apžvalga. – *Terminologija* 18, 80–91.

Bizauskas K. 1923: *Literatūros teorija*. Vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, 4-asis leid., Kaunas.

BizL – Bizauskas K. *Literatūros teorija*. Vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, 3-iasis leid., Kaunas, 1922.

BizR – Bizauskas K. *Raštijos bei literatūros teorija*. Pirmoji dalis, Kaunas, 1918.

Keinys St. 1967: Lietuvių terminologijos kūrimo apžvalga (iki 1940 m.). – *Lietuvių terminologijos raida*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2012, 29–56.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. – www.lkz.lt.

TKP – Terminologijos komisijos protokolai (Nr. 13–21), 1921. Saugomi Lietuvių kalbos institute.

TŽŽe 2002: *Interleksis. Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas*. Ats. red. A. Kinderys, Vilnius (e. leidimas).

Vrp – V. K. [V. Kudirka]. Tiesos eilėms rašyti. – *Varpas*, 1898, Nr. 1, 14–15; Nr. 2, 28–30; Nr. 3, 40–42.

Žnč – Samogita [K. Macius]. Prasmė ir gražumas Lietuvos dainų. – *Žinyčia*, 1900, Nr. 1, 33–84.

THE ROLE OF THE TERMINOLOGY COMMISSION (1921–1926) IN THE HISTORY OF LITHUANIAN LITERARY TERMINOLOGY

In 1921 in Lithuania the Terminologijos komisija (Terminology Commission) was established under the Ministry of Education. The sub-commission of literary terms was constituted in October 1921. At the very next meeting of the Terminology

Commission the sub-commission presented the set of literary terms (and terms of related domains and basic science terms as well) compiled by Kazys Bizauskas, author of the first Lithuanian textbook on literary theory. Those terms were discussed in seven subsequent meetings with the participation of the greatest Lithuanian linguists Jonas Jablonskis and Kazimieras Būga.

The Terminology Commission discussed about 450 terms: basic literary terms (*turinys* “content”), names of stylistic devices (*elipsė* “ellipsis”), terms of versification (*pėda* “foot”), names of genres (*istorinis romanas* “historical novel”), names of features related to literature (*rimo vaizdingumas* “imagery of rhyme”), names of actions related to literature and literary work (*aprašymas* “description”) etc. In comparison with the chosen 19th century sources of literary terms certain terms were changed and for other terms traditional usage was maintained.

Some of the terms discussed were not established, for example *sruoga* “strophe” (now *posmas, strofa*). In the records of the Terminology Commission there are quite many synonyms of terms. It seems likely that terms were recorded at the discussion stage.

Although the list of terms discussed was not published in the press, the work of the Terminology Commission in the field of literary terms was helpful. The majority of terms came into usage through Kazys Bizauskas’ textbook *Literatūros teorija* (Literary Theory) (1922), although he didn’t follow all recommendations of the Terminology Commission.

Gauta 2013-10-22

Asta Mitkevičienė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas asta@lki.lt